

Avhandlingsrecensjoner

Krigsbyttets biografi

Emma Hagström Molin: *Krigsbyttets biografi. Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skokloster slott under 1600-talet*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2015. 272 s. ISBN 978-917-061-180-3, hft.

I denne avhandlingen er det det materielle som står i sentrum for analysen: Gjenstander og deres forflytninger i tid og rom. Gjenstandene som undersøkes er krigsbytte som ble hentet til Sverige på ulike måter gjennom 1600-tallet. Men hva slags kategori er ”krigsbytte”, spør Hagström Molin, som søker å forstå kategorien ved å undersøke flere grupper av gjenstander, deres bevegelser, transformasjoner og virkninger i svenske 1600-tallskontekster.

I tråd med forfatterens vektlegging av det materielle, kan det være på sin plass å begynne med avhandlingen som gjenstand. Det er en vakker bok. Formatet er lite, høyden lav men bredere enn standardformater og den føles lett i hånden. Fargene er dust brungrønne og noe som kanskje kan kalles elfenbenshvitt. Omslaget føles vokset, matt å ta på, og avbilder, skjønner vi ved å lese på innbretten, en bønnebok som har tilhørt en kvinne ved navn Berete Knutsdotter. Når vi bretter ut ser vi også de knyttede båndene rundt bønneboka, og ikke minst ser vi hvor sylskarp denne fotogjengivelsen er. Men det finnes også tekst: Tittelen møter oss midtstilt på avhandlingens omslag, *Krigsbyttets biografi. Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek og Skokloster slott under 1600-talet*, og under følger forfatterens navn, nederst forlagets navn, Makadam. Baksiden har passende nok bildet av reversen av den samme bønneboka, og der – på baksiden – får vi en kort framstilling av hva avhandlingen inneholder med en varemerkekode nederst.

Framstillingen gir i en kortform motivasjonen for avhandlingens undersøkelse, dens materiale og dens metode. Dette er tekst en leser skal ta på alvor som bokas selvpresentasjon, og den er også svært klar når det gjelder å framstille motivasjonen for det objektet vi

har i hånda. Det heter at gjennom 1600-tallets kriger ble verdifulle gjenstander ført bort, og mange av disse gjenstandene har endt opp i nasjonale kulturarvsinstitusjoner. Disse gjenstandene fikk fornyet oppmerksomhet i kjølvannet av Napoleons plyndringer i Europa, og fra 1800-tallets midt og framover ble de gjenstandene som var i Sverige kollektivt omtalt som ”svenska krigsbyten”, altså svensk krigsbytte, og de ble forstått som symboler for nasjonal ære. Imidlertid, påpekes det, var ikke ordet krigsbytte etablert på svensk før i 1712, og de hjemførte byttene ble tolket på et annet vis på 1600-tallet enn senere. Boka, heter det, vil diskutere praktiske omstendigheter og materielle prosesser som var med på å skape samtidens forståelse av disse gjenstandene.

Det er plyndringens konsekvenser for seierherrene som skal undersøkes, sies det videre, gjennom fem utvalgte bytter. De blir undersøkt gjennom en objektbiografisk metode, som ser på dem fra pakningen i kister på kontinentet til de endte opp i skap, hyller og museale rom i det svenske kongeriket. Denne vaskeseddelen avsluttes med setningen: ”Biografierna synliggör föremålens transformationer och deras instabila identiteter i ett längre tidsperspektiv.”

Motivasjonen i denne avhandlingen er altså å finne fram til hvordan det som i ettertid har blitt hetende krigsbytte ble forstått i sin samtid. Begrepet krigsbytte er slik inngangen til materialet, men dette er et begrep som allerede på bokas vaskeseddel blir plassert som anakronistisk i forhold til det materialet som skal undersøkes. Dette er da også bokas paradoksale utgangspunkt, den utforsker en kategori som den selv hevder er ikke-eksisterende i den tidsperioden undersøkelsen har festet seg ved. Dette er da også motivasjonen for å gjøre de helt konkrete forflytningene av gjenstandene, deres bevegelser og ulike nye kontekster til omdreiningspunkt: Gjenstandene fantes og virket i 1600-tallets institusjoner.

Avhandlingen innledes med et kapittel som presenterer problemstillinger og sentrale begreper, tidligere forskning om krigsbytter og

samlinger, teoretiske og metodiske perspektiver, og avgrensninger. Her føres vi inn i problematikken gjennom den franske diplomaten Charles Ogiers besøk i skattkammeret på Tre Kronor i 1635. Med utgangspunkt i Ogiers beskrivelse viser Molin til hvordan det hun velger å kalle "byten", på norsk "bytte", var både en særskilt kategori og gjenstander som hadde en rekke forskjellige egenskaper. Dermed virket de på ulike vis på personer som så, håndterte dem og beskrev dem. Slik angir hun det som er den ene sentrale tråden i avhandlingen – hva slags kategori er bytte? Hva er det som holder bytte sammen? I hvilken grad er det en ting? Og på den andre siden, hvilke egenskaper deler disse gjenstandene med andre gjenstander i arkiver, biblioteker og museer? Hva er de ulike måtene bytte opptrådte på og ble oppfattet på i samlingene og hvordan virket de i disse? Spenningen mellom disse to polene kan man kanskje si, utformes til et byggverk som utgjør det ene stilaset i avhandlingen.

Den andre stilaset bygges opp i spennet mellom bytte som virkning og påvirket: hvordan disse gjenstandene både ble påvirket av den sammenheng de ble satt inn i, og var medvirkende og medskapende i denne sammenheng. De hadde altså en type aktørstatus. De var altså både ting som ble endret, og de hadde endrende effekter. Dette synes da også å være bakgrunnen for at avhandlingen setter "objektbiografi" som sin metode.

Disse to spenningsene, på den ene siden bytens karakter av å være både en ting og mange ting, og bytens tilstedeværelse som både en effekt og som effektiv, går som røde tråder gjennom avhandlingen og skaper en kompleks avhandling, der kategorier fastholdes på den ene siden, de problematiseres løpende på den andre siden. En slik radikalt historiserende inngang er vanskelig å holde fast ved i møte med et stort og komplekst arkivmateriale, men dette lykkes til fulle. Den baserer seg på et nitid og grundig empirisk kildearbeid, som den evner å formidle og organisere på teoretisk og metodisk interessante og nyskapende måter.

Molin undersøker altså en spesiell type krigsbytte, bøker og manuskripter, som tilhører det som ofte benevnes "kulturelle byten", til forskjell fra gjenstander som tjente til lønn og overlevelse for krigens soldater. Avhandlingens materiale er fem ulike grupper av gjenstander, som ble beslaglagt primært i for-

bindelse med svensk krigføring på kontinentet på den første halvdel av 1600-tallet. Avhandlingens fire hovedkapitler behandler først hvordan disse gjenstandene kom til Sverige og hvordan de siden ble ordnet og håndtert i ulike institusjoner i årene fra 1621 til omkring 1712. Til en viss grad trekkes undersøkelsen opp til 2000-tallet, gjennom noen glimt av hvordan disse gjenstandene har blitt fortolket og hatt virkninger også utover det tidlige 1700-tall.

Det første kapitlet etablerer rammen for undersøkelsen på en svært effektiv og leservennlig måte. Molin etablerer først en rekke spørsmål som bærer resonnementet gjennom hele avhandlingen. Hun spør, "vilka innebörder och egenskaper tillskrevs dessa ting av de personer som hanterade, betraktade och kommenterade dem? Hur gick det till när de förflyttades av kungens män från erövrade platser på kontinenten och integrerades med nya rumsliga sammanhang i det svenska kungariket? Vilka kvaliteter hos de bortförda föremålen bidrog till att skapa, forma och ordna nya rum och miljöer för samlingar? Hur har föremålens identiteter förändrats över en längre tidsperiod?" (12)

I et underkapittel gis en relativt kort gjennomgang av tidligere forskning på krigsbytte, med fokus på forskningen som har foregått på materiale i svenske samlinger fra ca. 1850 til 1950, og for de senere årene med vekt på internasjonal litteratur som har problematisert krigsbytte på måter som har vært inspirerende for Molins arbeid. Det er et visst misforhold mellom behandlingen av en tidlig svensk forskning på den ene siden og en mer nåtidig internasjonal forskning på den andre. Den svenske bibliotekshistorikeren Otto Walde blir den viktige og nærmest enestående figuren i den svenske forskningen, og hans arbeider blir også anstøtssteiner i senere kapitler. Den nyere internasjonale forskningen blir igjen brukt som inspirasjon og brekkstang for å etablere nye perspektiver på det svenske materialet.

Et underkapittel er viet til tidligere kulturhistorisk forskning på gjenstander og samlinger – og plasseringen her tidlig i kapitlet brukes også til å ramme inn boka som en undersøkelse av samlingspraksiser i tidligmoderne tid. En slik innramming vender perspektivet bort fra spørsmålet om de legale spørsmålene rundt krigsbyttene, og mot et spørsmål om å forstå og bidra til forskningen

på kunnskaps- og samlerkulturer i perioden. Et viktig bidrag i denne avhandlingen kan også understrekes: Grensene mellom arkiv, bibliotek og museer var flytende i tidligmoderne tid, men mange tidligere studier har konsentrert seg om ett av disse stedene eller en institusjonstypene. Molin søker derimot å bringe sammen tidligere forskning som har avgrenset seg til en type samlinger, for slik å gi et bredere bilde av samlingskulturen.

I underkapitlet ”En teoretisk vänding mot ting”, viser Molin til den nyere vendingen mot materialitet, som hun mener gjør det mulig å ta et nytt grep om avhandlingens studieobjekt, og går effektivt over til å si hva denne vendingen betyr i hennes avhandling. Det handler for det første om å avklare hva ting, ”föremål”, altså gjenstand og objekt er, hvor hun understreker at hun synes det er mer interessant hva materialiteten og praksisene *gjør* enn hva de *er*. For det andre er hun opptatt av gjenstandenes foranderlighet, deres instabilitet: Hvordan ble de skapt og omskapt både i rommet og i et lengre tidsperspektiv? Den tredje måten nyere materialitetsteori anvendes er i bruken av ordet ”materialiseringer” for å koble sammen og analysere ting, menneske, samling, rom og tid. Begrepet skal se på hvordan det materielle gjøres i spesifikke romlige og tidlige kontekster. Det brukes altså for å undersøke det materielles vekselvirkning og relasjoner med omverden. For det fjerde anvendes begrepet ”romlige narrativer” for, som Molin sier, å belyse hvordan ”de ordningar som bytena och samlingarna utgjorde genre-rade ett slags materiell historieskrivning eller berättelse” (29). Hun viser til forskning som påpeker hvordan samlingene fortalte historier som ble skapt av samlere og besøkende sammen i rommet, og er her helt på linje med den nyere museologiske forskningen som nettopp har vært opptatt av hvordan museums-gjenstand, rom og publikum interagerer i meningsskaping.

”Objektbiografisk metode” er det neste underkapitlet. Biografi skal her forstås metaforisk, hevder Molin. Det handler om å gi tingene en egen livshistorie for å belyse både de betydningene som de har blitt tilskrevet til ulike tider og deres egne effekter på omgivelsene. Sånn sett handler dette om denne dobbelte virkekraften ved tingene, hvordan de ble påvirket og hvordan de selv påvirket. Objektbiografiperspektivet betyr likevel ikke at hun følger enkeltgjenstander. Snarere er det snakk

om å følge grupper av gjenstander, og da med henvisning til Camilla Mordhorsts bok *Gjenstandsfortellinger* (2009). Jeg leser det slik at biografibegrepet brukes til å holde disse gruppene av gjenstander sammen – det er ved hjelp av dette det blir mulig å følge en gruppe gjenstander som vi jo får presentert gjennom boka som en ganske ustabil gruppe. Men det som også binder disse gjenstandene sammen er at de analyseres utfra fem ulike kvaliteter eller identiteter som blir viktige i analysen gjennom hele boka: Materiale, geografisk identitet, genealogisk kvalitet, konfession og tidlige eller temporale egenskaper. Disse fem kvalitetene er i spill gjennom analysen som kvaliteter som endret seg over tid, og bidro til ulike former for materialiseringer.

Men så til materialet og de analytiske kapitlene. Det første empiriske kapitlet undersøker først hvordan krigsbytte ble *skapt* i Molins ordbruk, hvordan det ble beslaglagt, plyndret, og tatt i forbindelse med krigshandlinger. Kapitlet ”Att lägga i kistan” skal altså vise hvordan bytte blir til, hvordan det så å si oppsto som bytte. I dette kapitlet er kilde-materialet brev, instruksjoner og tekster som kom til i forbindelse med felttog og krigshandlinger. Men det er også ordbøker, i den forstand at ordenes skiftende betydning analyseres. Felttogene og de ulike plyndringspraksisene beskrives først, og hvordan de ulike byttene som danner grunnlaget for oppgaven ble tatt, blir beskrevet, i Riga, Mitau, Braunschweig, Frauenburg og i det danske riket. Hoveddiskusjonen handler imidlertid om å vise hvordan det å ta bytte ble begrepsfestet – hva ble de bortførte gjenstandene kalt? Ordet krigsbytte ble ikke anvendt. Det er så å si hovedfunnet, at det faktisk ikke forekom i kildene og i følge *Svenska akademis ordbok*, dukker det opp i 1712 – så dette er da også det nærmest eksistensielle spørsmålet i denne avhandlingen: Hvis det ikke er krigsbytte, hva er det så? Molin påpeker ganske på sin plass, at siden ordet dukker opp da, må det ha vært et behov for å kategorisere en type gjenstander. Men hva brukte man altså tidligere? Ordene som diskuteres er spolia, trofé og bytte. Det interessante som sies avslutningsvis er at ”De Föremål som gjordes till byten av Gustav II Adolf, Axel Oxenstierna och Carl Gustaf Wrangel tycks i regel inte ha beskrivits med något av dessa ord” (77). Så her har vi altså en slags ordløs kategori? Dette blir da også motivasjonen og ledetråden

for resten av boka, hvordan materialiseres disse gjenstandene på ulike måter, hvordan praktiseres og håndteres de, og hvilke identiteter framstår, når det nå er påvist at de ikke synes å ha hatt noe begrep å knytte seg til.

Det som også etableres som en hovedtese i dette kapitlet er at det å beslaglegge må ses i sammenheng med den intensive samlervirk-somheten som foregikk i Europa på denne tiden, og hvor den svenske eliten også var drevet av denne viljen til samling. På side 48 sier Molin: "Gustav II Adolfs och Carl Gustaf Wrangels byten måste framförallt kopplas samman med deras vilja at samla." Dette er slik den internasjonale konteksten som fungerer som en ramme rundt denne avhandlingens forståelse av hvorfor disse krigsbyttene ble tatt.

Kapitlet "Vasakrönikor. Genealogiska utmaningar" undersøker skjebnen til beslag fra Mitau i Riksarkivet fra 1622 fram til ca. 1700. Disse beslagene ble innlemmet i Riksarkivet samtidig som dette var i ferd med å bli til som et sted og rom for rikets arkiver, og ikke minst som et historisk sted. I dette kapitlet følges en rekke kanseliordninger, og en rekke brev hvor arbeidet med beslagene beskrives. I denne historien kan vi følge hvordan dokumentenes materialitet, geografiske opphav og sjeldenhet blir avgjørende for deres innordning. Slik er det altså egenskaper ved dokumentene selv som påvirker deres klassifisering. I tillegg kan vi se hvordan de bidrar til å etablere arkivet som et sted der fyrstens makt, og fyrstehusets historie, blir hovedprinsipper i ordningen i første omgang, samlingene blir deler av en genealogi. Men dette kapitlet viser også hvordan disse samlingene splittes opp og ordnes inn, uten at deres karakter av å være bytte blir et hovedpoeng. "Mitauarkivet" gjordes till ett svenskt krigsbytte av Otto Walde", hevder Molin (86). Dette er altså en tidlig 1900-tallskonstruksjon, mens det på 1600-tallet er vanskelig å følge dette byttet som noen slags enhet fordi de er i stadig forandring, for eksempel beveger de seg fra å være livlandske til å være russiske. Denne interessante og arkivpraksisnære historien viser også hvor viktig en arkivets geografi, kan man kanskje kalle det, er for å beskrive dets historie. For bevegelsen mellom esker, skap og rom, blir her også beskrevet som en historie om stadige transformasjoner av forståelser og identiteter. Et annet interessant aspekt er også hvordan de første kravene

på tilbakeføring av dokumentene kom allerede i 1622 og ble gjentatt i ulike varianter i takt med politiske endringer. At arkivet inneholdt dokumenter som andre mente de var de rettmessige eierne til, er det slik ingen tvil om.

Det fjerde kapitlet tematiserer en gruppe med krigsbytte i Uppsala universitetsbibliotek, under tittelen "Biblioteksvariationer. Kunskap, konfession och tid". Biblioteket ble grunnlagt i 1620, med utgangspunkt i en kongelig donasjon blant annet fra et klosterbibliotek. Men på kort tid kom byttene fra Riga, Braunsberg og Frauenberg. Senere også fra Würzburg og Mainz. Med utgangspunkt i fortegnelser og kataloger gir Molin en beskrivelse av hvordan gjenstandene ble håndtert på den ene siden, og på den andre hvordan de påvirket skapelsen av nye rom og miljøer for samlingene. Først beskrives det hvordan Riga, Braunsberg og Frauenberg inventeres på 1620-tallet. Den spesielle kvaliteten ved dette kapitlet er beskrivelsen av hvordan biblioteket materialiseres, slik jeg leser det. Her kan vi følge oppstillingen av bøker på hyllene, hvilke nøkler de organiseres etter, hvordan hyllene setter betingelser, men også hvordan de beslaglagte jesuittiske bibliotekene ble med på å sette standard for hvordan biblioteket ble ordnet, de kom med sin egen orden som også virket inn på den måten de kunne klassifiseres på. Det eksisterte altså en spenning mellom de konfesjonelle måtene å ordne på, som ble forflyttet med inn i det nye biblioteket. Men det skjedde også en annen oppdeling her som handler om en nytolkning av hva som ble forskjellen på de ulike avdelingene i biblioteket – materialisert i to atskilte etasjer – der biblioteket på samme måte som i Riksarkivet etablerte en temporal orden, med et historisk og et samtidsorientert bibliotek.

"Krigsmuseer. Samlingarnas triumfer" er navnet på det siste empiriske kapitlet. Her gjennomgår Wrangels bok- og manuskript-samlinger på Skokloster, med vekt på Rothkirch-byttet. Også her er det først og fremst bøker og manuskripter som følges, til tross for ordet museum i tittelen, og det har en klar sammenheng med ønsket om å plassere disse byttene inn i samlingshistorien. Gjennomgangen viser også en annen form for innordning av byttene enn de tidligere, der en tydelig selektiv samler, gjør sine erobringer i felten, og slik understrekes den tidligere pæstanden

om at de byttene som ble tatt på 1600-tallets felttog bør forstås i lys av samlingsviljen til feltherrerne. De tok del og forsto seg selv som en europeisk samlerkultur, der man søkte rariteter, sjeldenheter og verdifulle gjenstander. Wrangels samling skulle fortelle utvalgte historier som kunne inngå det encyclopediske museum. Med dette avsluttende eksemplet tematiseres også ettertidens dobbelte forhold til krigsbytte. På den ene siden passet ikke disse inn i en svensk historie, gjenstandene var ikke svenske – på den andre siden passet de som minnesobjekter for en svensk stormaktstid, som minner om det krigerske kongeriket.

I avslutningskapitlet hentes de analytiske begrepene, dvs. de kvalitetene eller identitetene som har vært omdreiningspunkter i undersøkelsen fram. Det er snakk om de kvaliteter ved bøkene og manuskriptene som var med å forme deres identiteter: Materialitet, geografisk tilhørighet, genealogiske praksiser, konfesjonelle egenskaper og temporalitet. Alle disse kvalitetene var ustabile og foranderlige, samtidig som de var virksomme.

Det er en avhandling med store kvaliteter. Språket er lett og fullt av overskudd, noe eksemplene på kapitteloverskrifter som er gjengitt ovenfor bekrefter. Kildearbeidet synes overbevisende og omtentksomt gjennomført. Med det mener jeg at dagene i arkivene må ha vært brukt til å tenke ut og lete fram perspektiver fra arkivene selv, de blir så å si dobbelt historiske i denne gjennomgangen, hvor de får opptre som kilder til flere samtidige historier. En innvending er at dette kunne vært utforsket i enda større grad – hyller og kister kunne plassert seg enda mer sentralt i historien. Manuskripters materialitet kunne vært

gjenstand for enda mer nitid granskning. Og ikke minst kunne en større interesse for det visuelle ved materialet tatt oss enda lenger inn i de praksisene gjenstandene inngikk i. Slik kunne man ønsket seg at Molin gikk enda lengre på veien hun selv staket ut.

Men også veien kan man stille spørsmål ved. Biografien står som den sentrale metoden i boka, vi leser om krigsbyttets biografi. Redegjørelsen for utviklingen av gjenstandsbiografier er tilforlatelig, men kritiske innvendinger mot dette begrepet blir i liten grad diskutert. For det første er det et spørsmål hvordan biografi-perspektivet står til begrepet om materialiseringer. For der biografi-begrepet anvendt på ting gir tingene et metaforisk liv, står det også i fare for å gi disse tingene liten handlekraft. Det er de stadig skiftende fortolkninger som undersøkes i mange tingbiografier. Materialiseringsbegrepet på sin side, slik det er utarbeidet i boka *Materialiseringer* av Tine Damsholt et.al (Aarhus, 2009) gjør et poeng av at det er praksiser og prosesser som er hovedundersøkelingsområdet. Det metaforiske liv, noe som fødes og dør, blir da bare et ledd i en stadig pågående prosess. Avhandlingen synes å forflytte biografibegrepet i denne retningen, og gjør en undersøkelse i tråd med dette, men noen tradisjonell gjenstands-biografisk undersøkelse er det ikke. Dette er et eksempel på et uutnyttet potensial for å bidra til å utvikle det teoretiske og metodiske apparatet vi kan forstå 1600-tallets samlings- og kunnskapskulturer med. Men slike innvendinger til tross, står avhandlingen trygt som et grundig, lesverdig og inspirerende arbeid.

Brita Brenna,
Universitetet i Oslo

Mechanicus

Jacob Orrje: *Mechanicus. Performing an early modern persona*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in History of Ideas 46, 2015. 233 s. ISBN 978-915-549-246-5, hft.

Jacob Orrjes avhandling *Mechanicus* handler om den socialpsykologiske mask, eller persona, som vi alla ständigt bär med oss i olika sammanhang och som de flesta av oss inte kan ta av oss ens när vi är själva. Mer

specifikt handlar den om hur matematik och mekanik framställdes som en dygdeövning för en särskild kategori manliga medborgare i det tidigmoderna Sverige. Dessa medborgare kallades ”mechanicus”, ett begrepp och en titel som angav en persona präglad av mekanik och matematik och som gällde både individuellt och kollektivt.

Persona mechanicus bestod av ett antal förväntningar på individen som formulerats kollektivt och anammats individuellt. För-

väntringarna skapades och existerade i mötet mellan *mechanicus* och hans publik. Det kunde gälla hur hans (för det har uteslutande varit män som burit titeln i de källor vi känner till, ännu har ingen ”*mechanica*” återfunnits från 1600- eller 1700-talen) liv beskrevs, nämligen som en talangfull och intresserad pojke eller yngling som blev till skicklig och kunnig vuxen. Mannen skulle i sin tur besitta särskilda kunskaper och praktiska färdigheter som framträdde enligt särskilt förväntade mönster. Till detta kom att en *mechanicus* förväntades relatera till överordnade och underordnade på ett sätt som gjorde att han kunde identifieras som en dygdig förebild. *Mechanicus* skapades hela tiden i relation till andra kategorier som akademiskt lärda, hantverkare, rena matematiker, bergsmän, kungligheter och till och med Gud.

I andra kapitlet studeras hur *mechanicus* skapas i levnadsbeskrivningar där en yngling mognar genom att öva matematik och olika hantverk, exempelvis ritning och hantering av olika verktyg och maskiner. Dessa övningar gör honom flitig och endräktig samtidigt som han skaffar sig tillförlitliga kunskaper i mekanikens teori och praktik. Beskrivningen bygger på närläsningar av fjorton olika levnadsbeskrivningar som de presenterades i olika åminnelsetal som hölls i Kungl. Vetenskapsakademien över avlidna ledamöter från dess grundande 1739 till tidigt 1760-tal. Bilden att *mechanicus* som persona skapades genom övningar i både matematik och hantverk som kompletterade och förstärkte varandra bekräftas av närläsningar av inledning till och presentationer av fjorton olika pedagogiska texter. Här framkommer också att *mechanicus* både liknade och skilde sig från hantverkare och rena matematiker. *Mechanicus* kunde undvika tillkortakommanden inom båda dessa grupper och utgjorde en brygga mellan olika kunskapssammanhang och sociala sammanhang.

I det tredje kapitlet utgår analysen från 262 ansökningar från 237 sökande om ställning som auskultant vid Bergskollegium som inkom mellan 1700 och 1750. Auskultant motsvarade ungefär lärling i det medeltida skråsystemet, alltså en ställning för en yngre utbildad påläggskalv som ville göra karriär i statsförvaltningen. Andelen av de sökande som accepterades till en plats gick lite upp och ner under den studerade perioden, men relativt många antogs. Det som intresserar

Orrje här är hur de sökande till auskultantställningarna lyfte fram olika teman i sina ansökningar för att presentera sig. En sak som framkommer är att akademiska studier, framför allt i Uppsala, framhölls av det stora flertalet under nästan hela perioden. Andra viktiga teman var att tjäna fäderneslandet samt en över tid ökande vikt vid allmänna matematiska kunskaper även vid sidan av sådan matematik som var relevant för bergsbruk och mekanik. Denna större tonvikt vid kunskaper i matematik kopplar Orrje bland annat till auskultant Anders Gabriel Duhres föreläsningar 1718 där matematikens betydelse för kollegiets verksamhet framhölls. Matematik var också ett sätt att distansera *mechanico-rum* kompetens från de kunskaper som bergsmän utanför kollegiet och utan akademisk utbildning hade.

I det fjärde kapitlet får vi stifta närmare bekantskap med en av svensk teknikhistorias allra störste, Christopher Polhem. Här handlar det om hur Polhem förhöll sig till den yngre Emanuel Swedenborg samt hur Polhem presenterade sig själv i relation till Karl XII. Sammantaget kan man säga att både Swedenborg i relation till Polhem och Polhem i sin relation till Karl XII utvecklade en slags aktiv underkastelse som visade att de visste sin plats i en social hierarki och vad som förväntades av dem. Slutsatserna är att *mechanicus* och kungen manifesterade en politisk och mekanisk ordning som innebar en upplyst och lyhörd monarki med en flitig och tjänstvillig *mechanicus* som erbjöd sina tjänster till det offentliga. Relationerna mellan Swedenborg, Polhem och Karl XII kan sägas ytterst ha manifesterats i en festutgåva av de dittills utkomna fyra numren av Swedenborgs kvartalstidskrift *Daedalus Hyperboreaues* (Den svenske Daedalus) som förlänades kungen i Lund 1716.

Det snaskigare femte kapitlet handlar om Anders Gabriel Duhres uppgång, nedgång och fall. Duhre lyckades 1723 få ständsriksdagen att förläna honom kungsgården Ultuna för att han där på modell av Bergskollegiums Laboratorium Mechanicum från 1697 skulle anlägga ett Laboratorium Mathematico-oeconomicum. Men bara några år senare, från 1727, började det gå illa för Duhre. Han blev straffad för att vara far till ett utomäktenskapligt barn och blev beskyldd för att ha behandlat kronobönderna illa samt för att ha gjort åverkan på betesmark som han arrenderade.

Trots att han friades från de två sista anklagelserna invercade detta menligt på hans persona som mechanicus. Han förlorade som följd av det rätten till Ultuna i riksdagen 1731. Den persona han presenterat 1722 som byggde på att han var tillitsfull när han lovade att förverkliga en modellgård där han ville utbilda yngre till att bli dygdiga och nyttiga undersåtar hade krackelerat och förstörts knappt tio år senare genom att tilliten urholkats. Hans persona var undergrävd så till den grad att han förlorade Ultuna till landshövdingen i Uppland.

Slutsatserna presenteras i tre teman. För det första förväntades mechanicus som persona överbrygga och gå emellan olika sociala och epistemiska kategorier som akademiker och hantverkare samtidigt som underkastelse och att veta sin plats var en dygd. Det potentiella hot som det kunde innebära att gå emellan kategorier och på så sätt delvis befinna sig utanför dessa kunde avväjas genom argumentet att det skedde i det publikas intresse. För det andra varierade framställningar av mechanicus relaterade till andra sociala kategorier (relational performance). Relationerna var asymmetriska i den mening att det relaterades annorlunda till likasinnade än till andra som bönder, bergsmän etc. Relationerna var dessutom ömsesidigt påverkbara. Mechanicus blev man inte en gång för alla. Istället var det en persona som hela tiden prövades och omskapades i olika sammanhang. I och med att en mechanicus relaterade till andra innebar det alltid underkastelse och bekräftelse på en och samma gång. De inskränkningar i frihet som underkastelsen innebar byttes mot andra tillgångar och möjligheter som bekräftelse kunde medföra. För det tredje noterar Orrje hur historiker traditionellt har betraktat entreprenöriella mechanicus som en kategori som genom att inte motsvara tidens förväntningar skapade en rörelse mot industrialism. Genom att studera dem genom en lins av persona blir det dock tydligt hur de tvärtom försökte motsvara förväntningarna som ställdes på dem och ofta, men inte alltid lyckades. Mechanicus med Duhre och Polhem i spetsen hade inga intentioner att skapa en modern industrialiserad värld. I den mån de ändå bidrog till en sådan utveckling var det genom strävanden efter att upprätthålla 1700-talets svenska teokrati. Det var statstjänarna mechanicus och inte entreprenörerna som var grunden till en senare svensk teknokrati.

Formaliam ger inte anledning till några betydande anmärkningar. Det är pålitligt med bara någon enstaka skönhetsfläck. Det första som slår läsaren är annars att persona mechanicus var så ensidigt manlig. I många generella kategoriseringar går det att hitta undantag, men i detta fall har det inte gått att hitta någon kvinnlig mechanicus, möjligen beroende på att så mycket av det studerade materialet skapats i sammanhang där kvinnor inte förekom. Kanske är det inte omöjligt att någon mechanicus ännu kan finnas i källorna även om det i så fall är i andra än de som Orrje undersökt.

Lite mer hade i så fall kunnat göras åt diskussionen om vad mechanicus egentligen var. Orrjes diskussion om begreppet lyfter fram det dynamiska och mångtydiga (12, 18) utan att ta spjörn mot den definition som trots allt finns i litteraturen, att mechanicus ”kallades de som hade studerat och praktiserade ingenjörskonst. Titeln, som regel självpåtagen, svarade inte mot någon formell kompetens, men den var ett uttryck för en teoretisk ambition; en strävan att basera sina konstruktioner mer på generella principer än på hantverkets praxis.” (Svante Lindqvist, i *Svensk teknikhistoria* [Hedemora: Gidlunds, 1989], 175.) Även om oviljan att fastställa begreppet en gång för alla har fog för sig hade det gått att sätta ut vissa gränser tydligare. Inspirationskällor finns i alla fall.

När det gäller utgångspunkterna för studien, alltså begreppet persona som beskrivs som en ”social species”, med relativt långtgående beskrivningar av de framställningspraktiker och andra komponenter som den består av, hade framställningen kunnat förenklas utan att analysen tappat för mycket i skärpa. Orrje bygger grunden på antropologen Marcel Mauss idéer från 1930-talet via en studie av Otto Sibum och Lorraine Daston och det är inte alls fel. Annars känner väl de flesta personabegreppet från psykologin genom Jung som på det sena 1920-talet såg persona som en sorts mask som kan användas för att göra intryck lika väl som att dölja individens sanna natur. Möjligen kunde begreppets långa historia ha rekapitulerats något mer ingående eftersom tanken om persona som en ”social species” inte är självklar för de allra flesta.

Metoden hade kunnat redovisas utförligare i både kapitel 2 och 3, förslagsvis i bilagor eftersom det handlar om ett relativt omfatt-

tande material. I andra kapitlet framgår att 14 inledningar och 14 levnadsteckningar har varit den empiriska utgångspunkten för de dygder som kan kopplas till *mechanicus*. Men dessa källor anges inte samlade någonstans, inte heller vilka dygder som identifierats i respektive text. Detsamma gäller i det tredje kapitlet där de 262 ansökningarna gärna hade kunnat presenteras samlat liksom vilka ämnen som identifierats i respektive ansökan. En sådan redovisning hade underlättat för den som vill kontrollera resultaten genom att följa processen och samtidigt leta efter eventuella avvikelser. Inte heller anges på vilka grunder de 14 levnadsbeskrivningarna valts ut och varför andra valts bort, exempelvis över *Browallius*. Visst ligger det nära till hands att anta att det handlar om 14 levnadsbeskrivningar där den behandlade personen har kallats *mechanicus*, men det anges inte explicit och det är inte heller klart om det har varit ett entydigt särskiljande villkor.

Ytterligare något som hade kunnat tecknas tydligare är *mechanicus* kunskapsanspråk. Här nämns visserligen perspektivteckning, geometriska instrument, enkel mekanik som hävstång, block, lutande plan, kil, skruv m.m., kunskaper som pekade mot en förutsägbar värld (113–118). Mer omstritt var om ganska avancerad matematisk analys som derivator och integraler borde ingå i kompetensförväntningarna. Det finns indikationer på att så var fallet liksom att det betraktades som för avancerat, denna matematik hade inte mer än ungefär femtio år på nacken vid denna tid. Även om det inte är centralt kunde även denna typ av förväntningar, liksom avvisande av förväntningar, ha bidragit till en ökad förståelse för vad som mer specifikt utmärkte *mechanicus*. Någon mer ingående diskussion förs inte utifrån dessa perspektiv.

Som ett resultat tenderar slutsatserna att bli relativt allmängiltiga för persona. Det som gäller *mechanicus* mer specifikt är kanske i första hand den viktigaste slutsatsen, nämligen att *mechanicus* inte i första hand var en entreprenör ute efter att förändra etablerade sammanhang, utan mer försökte motsvara erkända förväntningar. Samtidigt är den slutsatsen delvis materialberoende och relativt väntad med tanke på att utgångspunkten här varit levnadsbeskrivningar, inledningar till pedagogiska texter, ansökningar om ställning som auskultant liksom ett närmande till överordnade. Alltså sammanhang där det nog ofta

var klokt att inte ifrågasätta gällande ordning för den som ville få läsare; uppnå syftet med sin ansökan eller få gehör för sitt sökande efter kontakter. Möjligen hade det funnits alternativa materialval som framhåvt andra sidor av *mechanicus*. De hade i så fall varit väl värda en liten exkursion.

När det gäller triumviratet Swedenborg, Polhem och Karl XII som analyseras i det fjärde kapitlet saknas en fylligare bakgrund till Polhems intensiva och livslånga nätverkande. Casten Feif och Karl XII var ju långt ifrån de enda han relaterade till för att skapa sig en karriär. Tvärtom var de närmast toppen på isberget. Innan han hunnit upp dit hade han framgångsrikt byggt en persona med hjälp av i tur och ordning: präst, kyrkoherde, professor, rektor, kollegiepresident, landshövding... Det är en ganska viktig bakgrund för att förstå det framgångsrika närmandet till Karl XII som nu inte redovisas.

En mer övergripande fråga gäller möjligheterna att kombinera synkrona och diakrona perspektiv i historieskrivningen. Orrje argumenterar för sitt val att studera *mechanicus* synkront under 1700-talets första halva, ett fullt rimligt ställningstagande. Men valet bjuder också en del problem. Framför allt kanske att den etablerade synen på den mekanistiska världsbildens stora genomslag under tidigmodern tid inte ges något större eller samlat utrymme. Det är ett medvetet val som gjorts eftersom det långsiktiga historiska skeendet inte är centralt för en förståelse av hur förväntningarna på *mechanicus* gestaltade sig eller vilka konsekvenser de fick. Samtidigt är det svårt att frigöra sig från tanken att en mer diakron utgångspunkt, som också omfattade den mekanistiska världsbildens betydelse för formeringen av *mechanicus*, hade kunnat bidra till förståelsen. *Mechanicus* var vid denna tid en relativt ny "social species" som hade tydliga kopplingar till det nya mekanistiska kunskapskomplexet som berörde allt från hushållning till natursyn, från gudsuppfattning till statslära. Framför allt innebar det upprinnelsen till vår kult av det nya och tidigare okända, innovationer för att använda en anakronism. Och inte minst där hade *mechanicus* en plats som en tidigare okänd "social species".

Dessa randkommentarer får inte på något sätt stå i vägen för ett mycket positivt slutomdöme över Orrjes avhandling. Han har här bearbetat en svärfångad vetenskapshistorisk

storhet, *mechanicus*, på ett delvis nydanande sätt. Genom att utnyttja begreppet *persona* fokuseras analysen på de förväntningar som ställdes på både individer och kollektiv med detta epitet. Vissa saker hade kanske kunnat tecknas utförligare, inte minst metodanvändningen, men det hade samtidigt oundvikligen förlängt framställningen. I *Mechanicus* har tydliga avgränsningar med en lika tydlig pro-

blemformulering bearbetats konsekvent, en konst i sig, vilket lett till pregnanta slutsatser presenterade i ett väl avvägt omfång. Det är en princip med stora förtjänster som tyvärr inte alltid har varit vägledande inom idé- och lärdoms historien. Också ur det perspektivet manar *Mechanicus* tveklöst till efterföljd.

Thomas Kaiserfeld,
Lunds universitet

Det politisk-teologiska komplexet

Hjalmar Falk: *Det politisk-teologiska komplexet. Fyra kapitel om Carl Schmitts sekularitet*. Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 2014. 387 s. 978-918-834-861-6, hft.

Den kontroversielle rättsfilosofen Carl Schmitt (1888–1985) upphör inte att fascinera. Hans *Politische Theologie* från 1922 väcker alljämt frågor som på flera plan utmanar den gängse politiska retoriken men också den breda diskussionen inom politisk teori. Under de senaste decennierna har det skett en mindre explosion ifråga om utgivning av litteratur med fokus på Schmitts tänkande.

Intresset väcker frågor om vilken Schmitt som får komma till tals i diskussionen. *Politische Theologie*, med sina kraftfulla påståenden om undantagstillståndet som ett sekulariserat mirakel – ja, att alla statsrättsliga begrepp i själva verket är sekulariserade teologiska begrepp – har knappast någon med intresse för ämnet kunnat missa. Här finner vi, oavhängigt marxismen, ett sant radikalt tänkande i bjärt kontrast till en blek liberalism.

Men när man bekantar sig med den allt större floden av litteratur inser man snart att debatten är snäv. Det räcker att slänga ett öga på hans bibliografi för att se att den omhuldade bilden av Schmitts tänkande är stereotyp. Författarskapet är både omfångsrikt och varierat, man finner strax en tänkare som ständigt förskjuter sina positioner och reviderar sina perspektiv. Därför är det glädjande att här kunna uppmärksamma en gedigen idéhistorisk avhandling om Carl Schmitts tänkande. Avhandlingsförfattaren, Hjalmar Falk, gör ett utomordentligt arbete för att fördjupa bilden rent allmänt, samtidigt som orienteringspunkten är den heta debatten om sekularitet och politisk rationalitet.

*

Titeln på Falks arbete är *Det politisk-teologiska komplexet. Fyra kapitel om Carl Schmitts sekularitet*. Boken inleds med ett av Schmitts mest berömda citat från *Politische Theologie*: ”Alla betydelsefulla begrepp i den moderna statsläran är sekulariserade teologiska begrepp” (1). Utifrån detta citat ställs omedelbart vad man får uppfatta som avhandlingens huvudfråga: ”Hur tänker sig Schmitt den av sekularisering implicerade förbindelsen mellan teologi och modern statslära?” (1). Falk söker nycklarna till Schmitts förståelse av sekulariteten genom ett betraktande av hela det politisk-teologiska författarskapet, uppfattat som ett tänkande i intensiv dialog med sin samtid, i ständig utveckling och med många filosofiska och teologiska bottenar.

Huvudsyftet med avhandlingen anges i direkt relation till den ovan citerade frågan. Falk avser kort och gott ”att undersöka [...] begrepp[en], sekularitet och politisk teologi, och deras förbindelser i Carl Schmitts författarskap” (1). Något längre fram anges att denna uppgift kräver en omfattande historisering av Schmitts tänkande; ett grepp som syftar till att klargöra avsikterna med hans politisk-teologiska tänkande kring sekularitet. Begreppet ”avsikt” är här ställt i viss spänning till ”motiv”, vilket betyder att Falk, i idéhistorikern Quentin Skinners efterföljd, inte söker efter författarens psykologiska intentioner eller personliga skäl för att bedriva ett tänkande om politisk teologi. Den avsikt som här tilldrar sig intresse ligger istället i själva texten uppfattad som del av en bredare diskussion i Schmitts samtid, där Schmitts texter betraktas som meningsfulla och begripliga handlingar, syftande till att ge vissa effekter. Just denna syn på texterna leder till behovet

av kvalificerad contextualisering. Avhandlingens övergripande metod kan därför sammanfattas som ett kritiskt och systematiskt friläggande av Schmitts tänkande kring sekularitet, i tät förbindelse med en hermeneutisk-historisk contextualisering av detta tänkande.

Skälen till att läsa Schmitt på detta sätt kan aningen förenklat sammanfattas under två rubriker som anknyter till min inledande reflektion: brister i den nutida Schmitt-receptionen och Schmitts samtidsrelevans. Receptionen behöver enligt Falk korrigeras och bli bättre på att fånga upp djupet i de aspekter som redan har gjort Schmitt aktuell i vår tid. Detta leder in i en diskussion kring samtiden i termer av postsekularitet. Falk tar fasta på den stora diskussionen kring religionens återkomst i det offentliga rummet och menar att Carl Schmitts återkomst i diskussionen om politisk filosofi äger en viss samtidighet med det som har kallat religionens återkomst. Vid ett tillfälle sägs avhandlingen till och med ”syfta till att bidra till förståelsen av denna samtidighet” (4).

Denna alternativa syftesformulering fyller, enligt min tolkning av avhandlingen, en grundläggande metodologisk funktion och uppfylls i första hand genom en kritisk diskussion av undertiteln huvudbegrepp, sekularitet, som alltså i vår tid utmanas av så kallade postsekulära krafter. I korthet menar Falk att den nutida receptionen av Schmitts politiska teologi visserligen drivs fram av postsekulära frågor, dvs. av frågor som uppkommer i en situation där sekularitetens självklara och givna utgångspunkt börjar bli problematisk. Men likväl anklagas merparten av Schmitts läsare för att i sina läsningar vara styrda av ett sekulärt, eller snarare sekularistiskt, raster. Falk är egentligen inte ute efter att kritisera det sekulära eller ens sekularismen i allmänhet. Han anför istället ett resonemang om sekularitetens mångtydighet och pluralitet. Men om jag förstätt saken rätt kan den omtalade samtidigheten mellan religionens återkomst som en offentlig röst och det nya intresset för Schmitt ändå kritiskt betraktas som en asymmetrisk samtidighet, där man på grund av en oreflekterad sekularistisk hållning till Schmitt inte upplåter rum för en verkligt postsekulär diskussion av hans tänkande. Det finns kort sagt ett sekularistiskt komplex i förhållandet till Schmitt – vilket anger en alternativ förståelse av huvudtiteln. Sekularismen definieras då av Falk som en bestämd

och totaliserande sekulär tankeform, som ofta fått utgöra ett epistemologiskt raster för förståelsen av det sekulära villkor i sin helhet. I själva verket är det just en sådan kritik av sekularismen som Falk återfinner i sin läsning av Schmitts tänkande, så att läsningen progressivt förbinder Schmitt med samtiden på ett nytt sätt jämfört med hur han tidigare har lästs och använts.

Falk talar om att ett antingen-eller dominerar diskussionen. Antingen tar man fasta på den politiska dimensionen och reducerar det teologiska till något personligt hos Schmitt som kanske motiverat författarskapet rent personligt och psykologiskt, men som i praktiken inte är väsentligt för att förstå det juridiska och politiska i hans teser. Eller så tar man fasta på det teologiskt-religiösa och gör detta till ett huvudnummer, med följden att Schmitts juridiska och politiska ärende inte får genomslag. En mer utvecklad postsekulär reception borde enligt Falk istället söka ingångar till Schmitts författarskap som närmar sig båda dimensionerna på ett lika seriöst sätt. Falk talar genomgående om ett både-och perspektiv och korrigeringen av Schmittreceptionen gäller i synnerhet hur den teologiska kontexten har hanterats. Men Falk tar inte Schmitt till intäkt för att ansluta sig till någon teologi eller till en radikal idé om postsekularism, utan han söker med hjälp av den samtida diskussionen kring postsekularitet ett utrymme för en mer dynamisk syn på det sekulära; det är i sökandet efter denna dynamik som Schmitts tänkande kan bidra på ett meningsfullt sätt.

Diskussionen om Schmitts alternativa sekularitet mynnar ut i ett konstaterande om att det i Schmitts politisk-teologiska tänkande finns en särskild och en allmän teori om sekulariseringen. Den särskilda teorin handlar om det intima förhållandet mellan juridiska och teologiska begrepp, medan den allmänna sekulariseringsteorin handlar om hur sekulariseringen är en verksam kulturell kraft i Europa. Falk konstaterar att ”både den allmänna och den särskilda teorin stör den allmänt vedertagna sekulariseringstesen genom att implicera det sekulära modernas utveckling ur och avhängighet av teologiska formationer snarare än dess utveckling som en frigörelse från dem” (23).

Avhandlingen mynnar ut i en nogsam precisering av detta konstaterande, där slutkapitlets omfattande diskussion av boken

Politische Theologie II från 1970 centreras kring Hans Blumenbergs kritik av Schmitts sekulariseringsteori. Falk hävdar här att Blumenbergs kritik visserligen drabbar med Schmitt besläktade kontinuitetsteorier kring sekularisering, som Karl Löwiths, men att Blumenberg bortser från den betydelsefulla roll som brotten har i Schmitts kontinuitets-tänkande. Schmitts sekulariseringsbegrepp är i grunden präglad av både kontinuitet och brott.

Jag vill hävda att en central slutsats i avhandlingen är konstaterandet att Schmitts teoretiska förståelse av det sekulära kan liknas vid Max Webers idé om överskridande. När Schmitt talar om sekulariserade teologiska begrepp är det således inte en religiös substans som förs över och in i det moderna. Falk konstaterar: ”Det som förs över är formen för en auktoritetsstruktur” (321). Detta innebär inte att Schmitt hamnar nära Max Weber, som har en något tvetydig inställning till denna typ av processer. I Falks läsning är Schmitts etablering av substantiella brott inom ramen för formens kontinuitet trots allt att betrakta som ett sorts historiskt förfall, där modern teknikitet och immanentisering tränger bort all transcendens, vilket i detta sammanhang alltså inte skall uppfattas som ett bortträngande av religiös substans utan mer som ett bortträngande av möjligheten att överhuvud taget tänka och handla politiskt. I den meningen understryker Falk att den teologisk-politiska strukturen för Schmitt framförallt blir avgörande för att rent deskriptivt få grepp om den europeiska rättstraditionens specifika drag. Schmitt har således inget religiöst eller teologiskt ärende per se.

Modern rättspositivism blir då att betrakta som en förlust av själva möjligheten att förstå rätten, och moderniteten som sådan är ett immanenssammanhang som inte har utrymme för något annat än funktion. Falk konstaterar att den alternativa modernitet som kan följa ur Schmitts tänkande skjuter in sig på sekularismens falska val mellan en absolut teologi och en absolut teknologi. Mot en sådan bakgrund är det helt enkelt fel att tro att vi behöver välja mellan teologi som total substans eller teknik som total funktionalism. Detta är – om än ytterst skissartat – huvudinnehållet i Falks rekonstruering av Schmitts allmänna sekulariseringsteori.

*

Rent generellt är de fyra huvudkapitlen i avhandlingen uppbyggda i enlighet med den ovan nämnda hermeneutiska sammanflätningen mellan systematik och kontextualisering. Kronologiskt sett behandlar de två första kapitlen material fram till runt 1934 och de två senare kapitlen behandlar material från perioden 1934 till 1978, det år då Schmitt publicerar sin sista text. Men kapitlen tagna var för sig är inte strikt kronologiskt uppbyggda, istället vävs de samman av kontextualiserade utvecklingar som belyser de specifika debatter och begreppsliga resurser som Schmitts tänkande står i beroendeförhållande till. Falk uttrycker syftet med det första huvudkapitlet som en undersökning av ”hur Schmitts definition av suveräniteten och hans sekulariseringstes förhåller sig till några centrala strömningar i det tidiga 1900-talets Tyskland” (51).

Här diskuteras dels de rättspositivistiska meningsmotståndare som Schmitt reagerar mot, som Hans Kelsen, dels de teoretiska resurser som Schmitt utnyttjar genom att i någon mening vrida om perspektiven. Här domineras undersökningen av tänkare som Max Weber, Ernst Troeltsch, Friedrich Gogarten. En av poängerna med kapitlet är att argumentera för en förskjutning av bilden av Schmitt från schablonen av en decisionistisk och relativistisk opportunist till en tänkare som i första hand skyddar ordningen. Falk konstaterar: ”[Schmitts] suveränitetsteori handlar alltså om att infoga undantaget i den rådande ordningen, att göra undantaget och suveräniteten till något bevarande, något i den immanenta rättsordningens tjänst, något som garanterar möjligheten till rättsordning i egenskap av just ordning” (105–6).

Här konstateras också avslutningsvis betydelsen av den katolska grundkonception som vägleder Schmitt och som transformerar hans reception av protestantiska eller protestantiskt färgade tänkare till en ny politisk teologisk formation.

Denna katolicism är temat för det andra huvudkapitlet som inledningsvis placerar in Schmitt i ett komplex som handlar om relationen mellan dogmhistorikern Adolf von Harnacks och rättshistorikern Rudolph Sohms förhållningsätt till maktstrukturer och auktoritet i den tidiga kristna kyrkan. Protestanten von Harnack uppfattade den kyrkliga utvecklingen mot katolicism som en hellenisering och en förfallshistoria genom yttre

kulturell påverkan. För Sohm, som likaledes var protestant, var urkyrkans utveckling till yttre legal och rättslig kropp snarare en anomaly som emanerade ur den kristna församlingen själv. Enligt Sohm uppstår inom själva kristenheten en tendens som förstör möjligheten till kristet liv. Reformationen möjliggör sedan på nytt en syn på kyrkan som osynlig och andlig, vilket blir en förnyelse av det sanna kristna livets förutsättning. Den kritiska receptionen av dessa idéer sker hos Schmitt via en tidig skrift av teologen Erik Peterson och dennes teori om en kyrklig förening av pneumatisk entusiasm och världslig rätt. Peterson kritiserade i denna text Sohm för att han försökte grunda kyrkans ordning i dess karaktär av undantag från all världslig ordning. Peterson menar snarare att den världsliga ordningen i en mening är primär för kyrkan samtidigt som undantaget bryter igenom denna ordning, vilket ger kyrkan en karaktär av historisk motstruktur. Falk hävdar att ”Referenserna till Sohm och återopandet av Petersons auktoritet hänger ihop och relaterar till en underliggande struktur i Schmitts författningsteoretiskt politisk-teologiska resonemang” (149). Här läggs grunden till Schmitts syn på katolska kyrkan som ett *complexio oppositorum*, bestämd av en konfiguration av entusiastisk acklamation och tydliga ämbetsformer, vilken i sin tur utgör en struktur för hans sekulära författningsteori, som blir ett alternativ till den protestantiskt färgade formalismen inom rättstänkandet, där entusiasmen privatiseras och så att säga hamnar utanför världen.

Det tredje huvudkapitlet, som är mycket centralt, behandlar Schmitts komplexa relation till Thomas Hobbes och dennes berömda verk *Leviathan*. Det finns inget utrymme för detaljerade redovisningar här, men kapitlet vägleds allmänt av tesen att Hobbes är ”en paradigmatiske figur i Schmitts författarskap” (173). Hobbes kan sägas vara både en portalgestalt för den rättspositivism som Schmitts författarskap är stämt mot och en föregångare till Schmitts egen politiska teologi, vilken etablerar sig i relation till kontinuiteter och brott mellan teologi och rättsliga begrepp. Falk visar bland annat hur den senare Schmitt omvärderar sina tidigare och mer kritiska läsningar av Hobbes med sikte på en teori om ”mellanläget” mellan teologi och teknik, mellan substans och form. Kapitlet introducerar Schmitts mytbegrepp och kopplar de tidigare

resonemangen om mellanläget till det som Falk benämmer som en mariologisk (snarare än kristologisk) inkarnationsstruktur i Schmitts rättsfilosofi, vilken tar sig uttryck i det transcendentas möjlighet till plötsligt inbrott i den världsligt immanenta ordningen, som en kraft som riktar om ordningen till ett motstånd mot onskans krafter. Enligt Falk förklarar detta hur ordning och dess bevarande i sig själv har en teologisk-transcenderande betydelse för Schmitt som ett bestämt alternativ till en immanentistisk historiefilosofisk myt om det absoluta framsteget.

Det fjärde huvudkapitlet, som delvis kretsar kring Blumenberg, har jag redan berört. Kapitlet byggs kring en teologisk och en sekulär negering av den politiska teologin, nämligen Petersons och Blumenbergs respektive kritik av Schmitts politiska teologi. Här mejslas det allmänna draget i Schmitts sekulariseringsteori ut och diskussionen etablerar ett spänningsförhållande mellan det Schmitt kallar för politisk kristologi och den mariologiska formen av inkarnationstänkande som ligger bakom hans institutionella ordningsteori. Politisk kristologi är kristendomens eskatologiska budskap uppfattat som ett politiskt budskap gällande skeenden i denna världen; en modell som enligt Schmitt i sista hand faller in i immanensen och alltså inte förmår bryta med det rådande systemet. Schmitts politiska teologi blir en motkraft mot en protestantisk modernitet och sekularitet som etablerar sig enligt en immanent frälsningsmytologi. Slutligen, i avhandlingens slutord, konstateras i linje med allt detta att en förståelse av Schmitt ”på hans egna villkor är att förstå hans bild av historien ur ett ’marianskt’ perspektiv” (351). ”Maria erbjuder en kraftfull motbild till kristologins störda funktion i en immanensfilosofisk tidsålder.” (343) Falk hävdar att just här, i denna katolska prägling av den juridisk-politiska problematiken, finns en verklig utmaning för den politiska teologin. Bidraget in i en post-sekulär debatt ligger då i att motsatsställningen mellan teologiska och politiska begrepp inte längre blir giltig. En historisering av själva det sekulära via Schmitt öppnar för en annan modernitetsförståelse.

*

Jag har valt att ge en relativt innehållsrik sammanfattning av Falks rikhaltiga arbete, men det finns givetvis saker att diskutera kri-

tiskt. Jag nämner några i all korthet. Som redan min redogörelse avslöjar finns det ett underskott av tydliga anvisningar och konklusioner. Man saknar tidvis metaspråket kring vad som skall utföras och uppnås. Det hade varit rimligt med fler tydliga konklusioner på vägen och en klarare diskussion om resultaten. Ett ambitiöst och väl genomfört forskningsarbete riskerar därigenom att dölja några av sina mest intrikata upptäckter, även om den övergripande poängen bekvämt hämtas in. Jag får en känsla av att den teoretiska diskussionen om postsekularitet, som nu finns i inledningen, snarare hade kunnat hjälpa Falk att sammanfatta hela arbetet i ett mer elaborerat slutkapitel. Nu får man som läsare göra stora delar av det arbetet själv.

En sak som är slående är den neutrala inställningen till Schmitt, som i så många avseenden är och förblir kontroversiell. Även om tankar och idéer måste få stå för sig själva, bortom de individuella felsteg som tänkaren ifråga kan göra sig skyldig till, undrar man varför Falk väjer för frågan om det moraliska i att fördjupa sig i ett tänkande som ofta uppfattas som fascistiskt. Det är inte min avsikt att hävda att detta skulle ha varit ett huvudnummer. Antydningar och embryon till en sådan diskussion finns dessutom i avhandlingen. Rent vetenskapligt är läsningarna mer eller mindre oklanderliga, vad jag är ute efter

är ett mer utvecklat svar på spørsmålet om hur en bättre bild av Schmitt kan vitalisera en debatt där frågan om själva den moraliska möjligheten att använda Schmitt ständigt finns i bakgrunden.

En liten tendens till närsynthet skönjs i själva kärnan av avhandlingens ärende. De teologiska begreppen blir för Falk så naturliga att de inte tillräckligt förklaras. Om debatten lider av en teologisk blindhet som bör korrigeras hade det väl varit rimligt att noggrant förklara teologiska termer. Ibland hade någon enstaka mening här och där underlättat väsentligt för den som inte närmare känner den kristna teologins historia, och i synnerhet inte den ganska säregna protestantiska debatt som präglade Schmitt.

Men när dessa kritiska kommentarer är nedskrivna (och ytterligare några av ungefär samma dignitet hade kunnat radas upp) kvarstår intrycket av att Falk har skrivit ett ovanligt intressant, gediget och kunnigt arbete, som man kan hoppas får en bred läsekrets. Inte minst den internationella diskussionen skulle mått bra av tillgången till ett så djuplodande arbete där följsamheten i kontextualiseringen och närläsningarna är anmärkningsvärda. Man kan hoppas på en översättning.

*Mattias Martinson,
Uppsala universitet*

Subjectivity from exile

Karolina Enquist Källgren: *Subjectivity from exile. Place and sign in the works of María Zambrano*. Gothenburg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 2015. 427 p. ISBN 978-918-834-864-7, paperback.

“El escritor es el herido, el más herido y por ello inevitablemente el más hiriente de los hombres”

– María Zambrano, letter to José Bergamín, May 9th 1961

Karolina Enquist Källgren's thesis on María Zambrano (1904–1991) is the first major Swedish academic work ever devoted to the thought of, arguably, one of the most significant 20th-century philosophers of Spain (and Europe). The main purpose of the thesis is to discuss the notion of subjectivity in

Zambrano's oeuvre taking into consideration such themes as cultural identity, gnoseology, the sacred and the relation with the other (the ethical dimension of Zambrano's thought is one of the features especially underlined by Enquist Källgren).

In this perspective, the thesis is an extensive reflexion upon the category of subjectivity and its conditions of possibility in Zambrano's philosophy. In order to accomplish this task, Enquist Källgren tries to solve the problem concerning the extant tension between two philosophical systems: “transcendent metaphysics” (for example, Neoplatonic metaphysics) and “immanent metaphysics” (for example, Spinozian metaphysics). Zambrano will try, faced with this alternative, to pursue a new way of understanding the relationship between the abso-

lute and the individuality. In this strategy, the notion of “place” will allow the possibility of a new articulation of both metaphysical structures.

All along the dissertation, the notion of exile is the cornerstone in the analysis of Zambrano’s work and, from this point of view, it is at the same time an interpretative tool and an ethical and ontological category of the highest importance. In the ancient Greek and Roman worlds, the exile was always a political notion determined by a profound constitutive ambiguity. This status of the concept stems from the fact that it is not possible to define this juridical institution exclusively as a type of punishment or, conversely, as a form of a philosophical reward.

The first perspective finds its *locus classicus* in a dialogue between Jocasta and Polyces in the *Phoenissae* by Euripides: “I would like to know what to be deprived of one’s own homeland is like (*tò stéresthai patrídos*), is it perhaps a great harm (*kakòn méga*)? / The biggest of all (*mégiston*) and even more in the facts than in the words / What is it about? / What is the prejudice suffered by the exiled (*phugásin*)? / The worst of all of them is the loss of the freedom of speech / It is inherent to the slaves not being able to express one’s own thoughts / In this way, it becomes necessary to stand the stupidity (*amathías*) of the powerful (*tôn kratónton*)” (Euripides: *Phoenissae*, 388–393).

In this text, the exile is conceived as a punishment in so far as the complete enjoyment of citizenship – expressed in this case by the exercise of the *parrésia* – would be impossible during exile. This condition implies that the politics that is proper to human beings can only be brought into action, to its full extent, within the limits of the *polis* where the citizen was born. The counterpart to this position is expressed, according to the tradition, by Pindar, when in one of his *Paeans*, Euxantius of Ceos declares that he prefers to live a quiet life in an island rather than enduring the startling surprises of governing Crete: “all my wealth is made of a copse of trees / but I am not haunted neither by the sufferings of life nor by the civil wars (*stasion*)” (Pindar, *Paeans*, IV, 50 sq.). In the face of the hardship provoked by the political life, the judicious man chooses voluntarily to turn down any form of the

exercise of power. The exile, in this context, becomes the condition of possibility for the human being to abandon the political world in order to have access to a superior form-of-life proper to the wise man.

In this sense, one of the most remarkable achievements to be found in Enquist Källgren’s dissertation is to show that, despite being a historical event that touched Zambrano’s life in a dramatic way, the Spanish philosopher managed herself to transform this biographical contingency into a fundamental ontological concept that has the virtue of allowing the reader to grasp the entire sense of her theoretical ambitions (a feature that, until now, had not been properly identified by historians of ideas).

The same ambiguity has weighed on the concept of exile since Antiquity (a tradition which Zambrano was well aware of) and guided the philosopher’s conception about the vicissitudes of her own oeuvre. As Enquist Källgren writes: “scholars argue that Zambrano’s philosophy is personal or committed to the historical circumstances in which it was created. Turning this argument around, I maintain that her recreation of experience and memory was personal precisely because it was literary, and part of a personal self-creation needed in the exile. This means that the historical circumstance of her thinking is the exile as such, and not any chosen territory with which she might be identified (as could be for example pre-war Spain)” (38).

This thesis is made up of an introduction, four chapters and a concluding discussion. The index and the exhaustive bibliography are excellent research tools for future scholars who would like to continue the work that is presented in this dissertation. Besides, the texts that are so carefully analysed were written in very different periods of Zambrano’s life, according to the experience of exile mentioned above: the first years in Spain before the Civil War (1928–1939), the time of her exile in Latin America (1939–1953), the years in Rome (1953–1963) and, finally, the years spent at “La Pièce”, her residence in the French Jura district (1963–1986).

The first chapter introduces us to the historical context in which Zambrano was trained as a philosopher. The political debate about the renewal of the Spanish nation and its identity during the years previous to the

Civil War (with the Spanish philosopher evolving within the liberal circles during the military regime of Primo de Rivera) were the starting point for Zambrano to reflect upon the problem of subjectivity. At the same time, the historical context suggests the possibility for Zambrano to go further: “even though Spain is important to Zambrano – she is even willing to die for it – it is so because it radiates something universal, something that is valid for all human beings” (101).

The initial figures of the subject in Zambrano’s thought are discussed here. The most distinctive is that of *mediación* (mediation), that is to say, “the relation between subject and object, and between the transcendent and placed being as motion” (106). The figures of mediation take place in order to describe and understand the relationships between the individual and life, language and nature or historical particularity and universal creativity. That is also why the subtle metaphorical figure of “suicide out of love” is very well suited for pointing out the state of transparency that makes the knowledge of the mediating structure possible.

The second chapter discusses mainly the books *Filosofía y poesía* (Philosophy and poetry) and *La confesión, género literario* (The confession, a literary genre). The unity of the subject is a decisive problem for Zambrano’s philosophy and we can find a very refined conception built upon the unity between life and truth. This project conveys the formulation of a phenomenology of life that is, according to Zambrano, strictly different from the “phenomenology of consciousness” defended by Edmund Husserl. Thus, the confession allows for the re-examination of the relationship between subject and object and the analysis that Enquist Källgren proposes about the Augustinian confession is particularly illuminating for the comprehension of Zambrano’s thought.

But the inquiry of the theory of knowledge was not only determined by European neo-Kantianism and phenomenology but also by the discussion of poetic creation in the Cuban *Orígenes* group. This background allows Zambrano to advance her hypothesis about poetic world-making as a metaphysics of the *physis* and gives birth to the notion of *despertar*, that is to say, the awakening of the human being into a home. But if Enquist Källgren gives us a new insight of Zam-

brano’s philosophy as the influence of Caribbean poetry is taken into consideration, we can also find in this chapter a detailed discussion of German philosophy (Husserl, Heidegger) and Zambrano’s in-depth understanding of Ortega and Zubiri that leads to an examination of the figures of *espacio vital* and the heart. These topics are essential points in order to raise serious objections to the philosophy of consciousness.

That is precisely why the confession must be outlined as “an expressive motion towards the other, by which the existing human being came into being as subjectivity” (204). This proposition implies a conception of transcendence as motion or openness towards the other that leads to the notion of co-creativity as a result produced by a transcending motion instead of a conscious human mind.

The third chapter deals with Zambrano’s most difficult book, *El hombre y lo divino* (Man and the divine). In this way, the notion of “placed subjectivity” acquires all of its importance as Zambrano engages in a very sophisticated discussion with Aristotle, Kant and quantum physics. The figures of the ruin, the temple, the homeland and the soul (conceived as a Pythagorean numerical universe of rhythms) allow us to deepen our understanding of the relationship between the sacred, life and the human place. This discussion leads Zambrano to develop her tragic conception of the human condition because “the human being does not have a natural place; neither essence nor substance to stick to. And for that reason he or she lives with the continuous threat of being disintegrated, of crushing anxiety and death. The only hope of the human being and of the individual is in conceiving its own life as resistance and in continuing to be reborn” (282). In this context, it becomes possible to measure to which extent the ethical mediation will be essential to fully grasp the meaning of Zambrano’s notion of the subject as an entity transcending and transcendental to life.

The fourth chapter opens up with a discussion of Zambrano’s three late books: *Claros del bosque* (Clearings in the Woods), *Notas de un método* (Notes of a method) and *Los sueños y el tiempo* (Dreams and time). An ethics of signs is here meticulously outlined through the figures of the heart, the soul and the home. Zambrano’s conception of ethics

is enforced by the proposition that the human being is co-created in relation to others and this fact gives the critique of discursive reason its full potential. In this context, “identity is possible because of the expressive motion that embodies and places the subject, liberty is possible because of the fundamental non-presence of the sacred, which only works in the human being as embodied potentiality [...] and reality and representation are the same thing: being is expression and the subject an expressive phenomenon” (379).

This dense and fruitful elaboration on the ethical and metaphysical dilemmas that are at stake in Zambrano’s thought leads to some brilliant concluding reflexions where Enquist Källgren sums up her most audacious considerations about the metaphysical structure of the human being according to the Spanish philosopher. Some of the most striking and external paradoxes in Zambrano’s philosophy are evoked here as a result of the hermeneutics set forth along the thesis: the absolute transcendent can be experienced even though it is located beyond the human means of measuring; placed expression and the awakening as a motion of the soul are the means for the human being to become individualized; the transcending motion is a path for the human being to express itself as individualized in the figures of the place and the sign. In this way transcendental agency meets an ethical attitude that makes subjectivity a form of expressivity.

It is noteworthy that the dissertation has been built upon an extensive diversity of sources that are seldom found in the scholarly works devoted to Zambrano. Enquist Källgren has not only explored the entire corpus of Zambrano’s books and published writings but also an impressive quantity of manuscripts and letters (most of them unpublished) whose analysis demands a far-reaching expertise.

Zambrano’s prose is also widely known for her exquisite exploitation of linguistic possibilities, a characteristic that is closely related to the concept of “poetic reason” (always recognized as an eminent quality of her writing). This way of producing philosophical theories through a poetic use of language implies a combination of conceptual rigour and a form of expressiveness that is deeply rooted in the famous debate between *cul-*

teranismo and *conceptismo* in the cultural history of Spanish literature and philosophy. In fact, the author of this dissertation is extremely conscious of this crucial point: “the most difficult part of a philosophical interpretation of Zambrano’s thought is the way in which she writes. Her texts are fragmented, enigmatic, often without explanation or references, metaphorical, symbolic and with the occasional concept, often used in a most inappropriate or at least non-canonical way” (41).

These features of the philosopher’s prose make the translation of her texts an especially difficult task for which Enquist Källgren has proven to have outstanding skills: all the proposed translations reveal a thorough knowledge not only of the Spanish language but also of the most intricate nuances in the conceptual philology that informs Zambrano’s system of thought. For this reason, it is a breakthrough that the author of the thesis has used the concept of figure (not to be confused with the ontological concept of *figura*) to characterize the idiosyncratic uses of Spanish in Zambrano’s philosophical prose.

At the same time, the specific tools of the history of ideas are profusely employed in order to trace some of the most difficult sources of Zambrano’s philosophy. The author of this thesis reveals not only an extensive mastery of 20th-century Spanish philosophy (particularly in the case of José Ortega y Gasset, Miguel de Unamuno and Xavier Zubiri) but also a solid knowledge of European philosophical tradition ranging from Plato, Aristotle and Plotinus to Spinoza, Kant or Heidegger.

As a consequence, the thesis argues for not only a completely new comprehension of Zambrano’s philosophy as a whole but also, and above all, that the consequences of such an accomplishment imply the necessity of a profound revision regarding the influence of Spanish philosophy in the fashioning of 20th-century intellectual history both in Europe and Latin America. This is another reason why the findings of this dissertation must be received as a major contribution to the history of ideas and the discipline of philosophy.

A method always present in Zambrano’s oeuvre and, at the same time, masterfully shown by Enquist Källgren’s thesis is the way that is used by the Spanish philosopher to

appropriate for her own theoretical purposes the categories pertaining to the philosophical tradition with the aim of giving them a complete new meaning. Let us consider, for example, the notion of person.

From the onset of Indo-European societies the notion of “person” has been the object of a complex sedimentation whose conceptual geology has been carefully scrutinized by philosophers, historians and anthropologists. In one of the most recent landmarks in the reflexion upon the history of the notion of person, Martin Heidegger remembers Max Scheler in a decisive paragraph of *Sein und Zeit*: “the person must not be conceived, according to Scheler, as a thing or a substance (*als ein Ding oder eine Substanz*) [...] The person is not a thing, not a substance, not an object (*Die Person ist kein Ding, keine Substanz, kein Gegenstand*)” (Heidegger, *Sein und Zeit*, § 10).

With these words, Heidegger started his destruction (*Destruktion*), as he used to denominate his philosophical method in *Sein und Zeit*, of the tradition of Boethian origin that was subsequently revived by Thomas Aquinas to designate the person as the singular with rational nature (we will leave aside the question of whether the Heideggerian interpretation of the history of the person as a chapter in the history of the subject-substance is a correct one or not).

It is, however, also important to underline a dimension that is usually forgotten in the histories of the notion of person: its juridical origin. This feature is of the utmost importance if we take into account that, as some scholars have shown, the theological notion of person is the result of giving a new meaning to a juridical concept of Roman origin.

In this semantic migration the mediation of theologians with a juridical background, like Tertullian, was decisive.

Zambrano’s thought finds its original place within this secular tradition in order to subvert all the previous meanings. Even if the juridical dimension of the notion of person is not absent from her reflexion as it becomes clear if we take into account a book like *Persona y democracia*, Zambrano succeeds in turning this juridical notion into a metaphysical and ethical figure capable of expressing the underlying and universal vector that gives shape to the metaphysical structure of the human being.

As we can see, this example is paradigmatic of a method: on one hand, the Spanish philosopher is a thinker that bases herself on the most exquisite traditions of European continental philosophy and, on the other hand, in each of her hermeneutical acts a gesture of subversion of those very same traditions takes place. This creativity opens the door to a machine of thought that places Zambrano amongst the most important figures in the history of 20th-century philosophy.

Undoubtedly, one of the most important achievements of Enquist Källgren is to have shown the real dimension of Zambrano’s oeuvre with historical acuity and philosophical precision. It could also be possible to observe that Enquist Källgren follows the spirit of Zambrano’s method and together with a sterling exegesis in the field of the history of ideas we find the outlines of a new philosophy for which the Spanish thinker has become the figure of its awakening.

*Fabián Ludueña Romandini,
Universidad de Buenos Aires*

Making place for space

Fredrick Backman: *Making place for space. A history of ‘space town’ Kiruna 1943–2000*. Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious Studies, Umeå University, 2015. xx+323 s. ISBN 978-917-601-244-4, hft.

Kommunslogans är ofta intetsägande, ibland komiska och inte sällan förbryllande. Mindre orter satsar ofta på vitsighet: ”Här får du

livstid” (Fagersta), ”Kommunen på G” (Gislaved). Större städer kan vara pinsamma. Uppsala har påstått att man haft ”Tillväxt varje dag sedan 1286”; Stockholms uppblåsta slogan ”Capital of Scandinavia” har orsakat diplomatisk misstämning i åtminstone Danmark. I jämförelse med dessa och många liknande exempel är Kirunas slogan ”En ren upplevelse” ganska anständig. (Dessa exempel återfinns på flera liknande hemsidor, till

exempel <http://kommunslogans.forts.se>. Det är ofta oklart exakt när de verkliga har använts eller hur officiell deras status har varit.)

Fredrik Backmans utmärkta och välskrivna avhandling *Making place for space* tar inte upp Kirunas kommunslogon men den behandlar näraliggande frågor – särskilt hur föreställningen om Kiruna som ”rymdstad” vuxit fram. Begreppet rymdstad är inte en regelrätt kommunslogon men ligger i samma diskursiva kluster av uttryck som används för att bygga kommuners, regioners eller nationers varumärken. Kiruna har använt flera sådana etiketter under årens lopp, till exempel ”gruvstad” och ”vinterstad”, och i synnerhet ”framtidstad”.

Detta innebär inte att avhandlingen är en studie inom området ”place branding”, som idag är etablerat inom marknadsföring, både akademiskt och genom en omfattande varumärkespraktik. Till större delen består den av en skildring av hur rymdverksamhet har etablerats i Kirunaområdet, särskilt från 1940-talet och framåt. Ordet ”etablerats” är viktigt. Backman beskriver olika rymdrelaterade projekt från Vassijaure naturvetenskapliga station, grundad 1902–1903, till 00-talets så kallade Rymdcampus och även den ännu ej realiserade visionen ”Rymdstad Kiruna 2020”, som inkluderar planer på en anläggning för rymdturism. Men det är hela tiden planeringen och förarbetena som avhandlas, aldrig själva den vetenskapliga, tekniska, ekonomiska eller utbildningsmässiga verksamheten. Backman skriver därmed i vad som nog är en alldeles egen genre, som kunde betecknas ”teknik- och vetenskapshistoriska planeringsstudier”. I skildringen av planeringen av olika projekt kommer också frågor om marknadsföring och varumärkesbyggande in – här främst vinklade utifrån en modell om ”place making” hämtad från den finländske kulturgeografen Anssi Paasi. Avhandlingen är kort sagt tvärvetenskaplig, och detta på ett intressant och fruktbart sätt.

Fördelen med Backmans angreppssätt är att han kan täcka in rätt många olika rymdrelaterade projekt under en lång historisk period. Därmed kan han presentera ett rikt empiriskt material som verkligen ger en fin bild av kontinuitet och förändring inom ett område med växande betydelse inom den så kallade kunskapsekonomin. Avhandlingen är en intressant skildring av utvecklingen på en

ort vars förutsättningar att integreras inom kunskapsekonomin inte är självklara. Denna tycks ju normalt vara förankrad i befolkningstäta regioner med många starka institutioner för forskning och högre utbildning samt en allmänt livlig ekonomisk och kulturell verksamhet. Detta är utan tvekan avhandlingens stora styrka: fokuseringen på rymdverksamhet under en längre tidsperiod ger ett perspektiv på kunskapsekonomins framväxt i ”periferin”, som många med liknande intressen kommer att ha stor nytta av.

Metodiken har en del nackdelar. Det hade varit omöjligt att täcka in verksamheten inom de många projekt och framväxande institutioner som skildras men att Backman släpper dem när de väl etablerats får en del konstiga konsekvenser. Kiruna geofysiska observatorium (KGO) är en viktig aktör i Kiruna från 1957, när det invigs. Det har senare bytt namn flera gånger och är idag ett centrum för rymdverksamhet som går under namnet Institutet för rymdfysik (IRF) och som inkluderar Kirunas så kallade rymdcampus. Saker är alltså inte alls färdiga bara för att ett projekt har dragit igång eller en institution etablerats. Backmans fokus på planeringsfasen ger därför en något snedvriden bild av dynamiken hos verksamheter som hela tiden utvecklas och transformeras. Ett större fokus på KGO i dess olika skepnader hade också kunna generera analytiska poänger, vilket jag återkommer till. Ett annat problem, kanske ofrånkomligt, är att skildringen av ”kunskapsplatsen” Kiruna blir snedvriden i och med att stadens verkliga ”kärnverksamhet”, den gruvindustri – också den kunskapsintensiv – som en gång var anledning till att Kiruna grundades, får så litet utrymme. Också detta återkommer jag till.

Backman behandlar framväxten av föreställningen om Kiruna som rymdstad och en stor förtjänst är att han huvudsakligen lägger sig på en (visserligen förberedande) verksamhetsnivå snarare än på den ofta fluffiga diskursiva nivån. Detta lyfts fram i syftesbeskrivningen (6): ”to analyse the processes underlying the making of Kiruna as a space town in the period from 1943 to 2000”. Som sig bör bryts syftet ner i ett antal frågeställningar: hur rymdforskningen har påverkat rymdverksamheten i Kiruna, hur rymdverksamheten har genererat idéer som är viktiga för föreställningen om Kiruna som rymdstad, och slutligen hur platser kan bli berömda (famous) genom att satsa på vetenskap och teknik. Den

tredje frågeställningen är oklar och får liten betydelse i avhandlingen.

Forskningsöversikt och teoriavsnitt tar upp sådant som ”place making”, i synnerhet skapandet av ”kunskapsplatser”, och regional identitet. Utifrån syfte, frågeställningar och teordiskussion kan man få för sig att detta är en avhandling om kunskapsorienterat regionalt varumärkesbyggande, men det stämmer bara till rätt liten del om man ser på innehåll. De empiriska kapitlen utgör en solid genomgång av bakgrunden till ett antal projekt och institutioner. Strukturen är samtidigt kronologisk och tematisk.

Kapitel två behandlar bakgrunden till skapandet av KGO, 1943–1957. Här står alltså den naturvetenskapliga forskningen i centrum (ännu mer orienterad mot atmosfären än rymden), med Vetenskapsakademien som en viktig aktör. Med tanke på hur betydelsefull KGO varit, som nav i mycken rymdrelaterad verksamhet i Kiruna, borde institutionen som redan antytts ha fått litet mer utrymme i de följande kapitlen. Det finns ett ekonomisk-teoretiskt begrepp som hade varit användbart för att förtydliga KGO:s roll på ett sätt som kunnat ge stadga åt hela framställningen, nämligen begreppet stigberoende (”path dependence”). De utredningar och beslut som ledde fram till institutets grundande satte så att säga Kiruna i rullning på rymdstadsspåret. Tillkomsten av flera projekt och institutioner samt många andra utvecklingstendenser bidrog förstås till att riktningen inte blev spikrak. Men tanken om stigberoende hade ändå kunna vara belysande och KGO:s vindlande historia under skiftande omständigheter hade kunnat fungera som en krok att hänga upp en sådan diskussion på.

Kapitel tre är fokuserat på rymdanknuten teknikutveckling 1958–1966, en period när den nationella forskningspolitiken, de internationella ”storvetenskapliga” samverkansprojekten (CERN, ESRO, ESA) och inte minst kallakrigslogiken får genomslag. Det är en styrka i avhandlingen att perspektiven aldrig är snävt nationella eller regionala utan att de i olika sammanhang vidgas mot den internationella scenen. Det är under dessa år som en svensk kommitté för rymdforskning skapas (och omskapas, gång på gång) och som de planer välvs vilka 1966 resulterar i raketbasen Esrange, från början ett internationellt projekt men rätt snart övertaget av svenska statens eget rymdbolag. Ett mycket intressant avsnitt

i detta kapitel handlar om hur relationerna till samiska intressen hanterades. Bland annat innebar byggandet av Esrange förhandlingar – med ojämnt utfall – angående ersättning för störningar i rennärings, byggandet av skyddsrum mot nedfallande raketskrot, och geografiska gränsdragningar utifrån rymdverksamhetens säkerhetsbehov. Detta innebar också enligt Backman att centralmaktens grepp om regionen stärktes, vilket nog stämmer, på samma sätt som i alla liknande fall av infrastrukturutbyggnad. Men utifrån Backmans beskrivning framstår ingreppen i just detta fall som ganska obetydliga. Dessa år börjar också en rymdstadsretorik knoppas. Esrange lanseras övermodigt eller ironiskt som Sveriges Cape Canaveral och sinom tid Cape Kennedy.

Kapitel fyra (1979–1986) tar upp mer ekonomiska aspekter på rymdverksamheten. Det är nu retoriken om kunskapsekonomi och innovation börjar märkas, om än inte med just den begreppsapparaten. Här finns en liten utflykt i gruvekonomins historia som alltså kunde ha fått större tyngd i framställningen. Kiruna lanseras nu som ”framstidsstad” och mycket handlar om den framväxande satellittekniken och fjärranalysen. Det internationella så kallade Landsatprogrammet – byggandet av ett system av stationer för att ta emot satellitdata – resulterade i att en sådan station byggdes i Kirunaområdet, vars nordliga belägenhet gav vissa tekniska fördelar vad gäller mängden mottagna data från satelliter som går i cirkumpolära banor. Nu påbörjades också ett intensivt arbete för regional utveckling utifrån framtidsstadskonceptet – en vision som kopplades till urbana modeller som Milton Keynes och Silicon Valley. Det visionära språket var ibland förfärligt pekoralistiskt och man är tacksam för att Backman gett de svenska originalen till sina citat så läsaren inte går miste om detta oöversättliga prov på tidstypisk regionalpolitisk retorik hämtad från ett så kallat visionsdokument:

Kanske blir det i Kiruna som i Silicon Valley: att ”high-tech” föder en längtan, ett behov efter ”high-touch”. Att datateknologin omdanar Kiruna till en stad fylld av varma, bubblande whirl-pools där datamänniskor tillsammans sitter och njuter av kroppslig kontakt och mänskligt prat? (s. 172)

Ja kanske det. Ett vinnande koncept ("Kiruna 4-ever") från White arkitektfirma (<http://www.white.se/en/project/268-the-new-kiruna>) angående det Kiruna som ska uppstå efter stadsflytten låter ana att visioner som denna lever. Men Kiruna blev inget Silicon Valley. Den andra urbana huvudinspiratören Milton Keynes – i likhet med Kiruna en genomplanerad framtidsstad och berömd för sitt Open University – var kanske mindre grotesk som förebild. Informations- och kommunikationstekniken tycktes ju öppna nya utvecklingsmöjligheter för verksamhet på distans, inte minst utbildning, något som Kiruna skulle haka på under den period som behandlas i avhandlingens sista empiriska kapitel.

I kapitel fem står några utbildningsinitiativ i centrum, i synnerhet drömmen om ett rymdcampus som hittills inte realiserats fullt ut (inget Open University ännu) men som ändå har lett fram till viss högre utbildning i Kiruna (i samverkan med Luleå och Umeå). Kapitlet behandlar perioden 1992–2000, de år när innovationsraseriet fick fullt genomslag i Sverige. Tankar om ett postindustriellt kunskapsamhälle hade varit i svang några år. Nu konkretiserades de i företagsekonomiska och ekonomisk-geografiska modeller om sådant som Triple Helix, kunskapstrianglar, kluster, och inte minst regionala innovationssystem. Kiruna skulle följaktligen bli en kunskapsstad och det konkreta resultatet (såvitt man kan se utifrån Backmans framställning) blev att IRF kom att stå som värd för en del teknisk-naturvetenskaplig utbildning i samverkan med de två Norrlandsuniversiteten.

Rymdstadskonceptet blev från 1980-talet allt populärare men fick kanske inte riktig luft under vingarna förrän efter 2000, en period som Backman behandlar i slutkapitlet. Den senaste visionen, Rymdstad 2020, är tämligen visionär, inte minst på grund av idéerna om en rymdhamn för rymdturism som bland annat har motiverats utifrån beräkningar gjorda angående ett liknande projekt i New Mexico, där man kommit fram till att "Spaceport America" kommer att skapa "många tusen" jobb. Från Silicon Valley till Milton Keynes till New Mexico – det är så tänkandet kring urbanutveckling sedan 1980-talet har sett ut på många håll, alls inte bara i Kiruna. Medicin Valley kring Malmö, Robotdalen på Expectrum i Västerås och Biotech Valley i Uppsala-Stockholm är några andra exempel. Typiskt är att det finns något slags etablerad

tradition inom de teknikområden man framhäver och att man utifrån en rejält skruvad bild av de historiska förutsättningarna skapar visioner vars syfte är att locka högutbildade människor, statliga industrisatsningar (ofta maskerade som forskningssatsningar) och privat kapital. Backmans avhandling ger en viss kritisk belysning av detta slags förfarande och är värdefull inte minst genom att den historiska exposén inte är förenklad eller tillrättalagd utan avslöjar en hel del av det komplexitetens bråddjup som den historiska verkligheten utgör.

Denna avhandling har alltså många förtjänster, till vilka också hör god akribi och metodisk stringens (även om större utnyttjande av intervjuer varit önskvärt). Kiruna framstår som ett synnerligen intressant fall inte bara på grund av platsens ovanliga geografiska och naturliga förutsättningar utan mer allmänt, som exempel på hur drömmen om en regionalt förankrad så kallad kunskapsökonomi har vuxit fram och i viss mån realiserats. Kirunas förutsättningar är ovanliga men drömmar och projekt tycks ha följt mönster som haft stor spridning inom och utom landet.

Men bilden är mer komplicerad. Backman ligger ibland litet för nära den "place branding" som han också har som ambition att analysera (fast utifrån det kulturgeografiska "place making"-begreppet), ett problem som kunde ha undvikits om det artikulerats. Genom att lyfta upp föreställningen om en framväxande rymdstad som vetenskaplig huvudtematik tycks Backman ibland ansluta sig till rymdlobbyisternas agenda; genom att fokusera på framväxten av olika rymdprojekt ger han dagens rymdentusiaster historisk legitimering. Det bästa sättet att motverka sådana intryck, som uppstår på grund av val av fokus men som inte har fog för sig om man ser till avhandlingens vetenskapliga kvaliteter, hade varit att ge mer utrymme åt konkurrerande berättelser om Kirunas utveckling och identitet. Där hade "Kiruna gruvstad" varit det självklara korreletat till rymdstadsvisionen.

Boken inleds med följande väl valda citat: "Ingen annanstans i världen har man så nära till både han där uppe och han där nere." Den som talar är Lars Törnman, som från att ha klippt banden mellan Gruvtolvan och socialdemokratin gick vidare till att grunda och leda Kirunapartiet, en mäktig kraft inom

Kirunas kommunalpolitik under 90-talet och 00-talet. Partiet var som starkast de år som rymdstadsvisionen fick genomslag men det hade uppenbarligen sin bas i gruvstaden Kiruna. Detta är relevant också utifrån rymdstadsperspektivet.

Backman väver skickligt ihop diskussioner om rymdprojekt på lokal och nationell nivå och i det material han redovisar återkommer vissa personer och grupperingar med jämna mellanrum. Nina Wormbs och Gustav Källstrand, som skrivit en ganska detaljerad översikt över svensk rymdforskning, påpekar att den rapport som rymdkommittén gav ut 1963, och som fick ett genuint negativt mottagande och blev något av ett fiasko (också Backman behandlar den), av vissa uppfattades som en ren partsinlaga eftersom de som satt i kommittén var ledande bland dem som hade intressen i rymdforskningen. De talar också om ett sammanhållet svenskt "space community" som fungerade som en lobbygrupp. En liknande bild får man utifrån Backmans beskrivning av hur byggandet av varumärken och skapandet av visioner gick till på kommunal nivå, där bland annat geografen Bengt Sahlberg spelade en viktig roll.

Här finns massor av material för att underbygga en diskussion om hur grupper och nätverk agerat för att lansera och implementera rymdprojekt på lokal och nationell nivå, men dessa aktörer behandlas inte systematiskt. Och, inte minst viktigt, för att en tydligare distans från varumärkesbyggarna och

lobbyisterna skulle ha kunnat skapas, och en djupare analys uppnås, skulle Törnman och Gruvtolvan, och även LKAB, ha behövt få ta större plats. Då hade kanske Kiruna dessutom framstått som ett något mindre typiskt, men inte mindre intressant, exempel på en senmodern kunskapsplats. För onekligen är det så att kopplingen som här görs mellan begreppen "kunskapsplats" och "rymdstad" är ganska missvisande. Ett av problemen med föreställningarna om en högteknologisk kunskapsekonomi och liknande är ju att betydelsen av etablerade teknologier och verksamheter, och även av de förändringar som ny teknik åstadkommer inom traditionella näringar som malmbrytningen, underskattas. En rättvisande bild av Kiruna som kunskapsplats skulle ha behövt ge minst lika mycket utrymme åt gruvindustrin som åt den hypade rymdverksamheten. Kunskapsbegreppet hade i denna avhandling behövt både breddning och fördjupning.

Denna kritik, som är min viktigaste, är medvetet orättvis. Det hade inte varit möjligt att inom ramarna för ett avhandlingsprojekt göra den breddade problemställningen rättvisa. Backmans avhandling är en gåva till framtida forskare som kommer att ta djupare gruvhistoriska spådrag och som kommer att kunna ge helhetsperspektivet med hjälp av material och analytiska insikter från *Making place for space*.

Sven Widmalm,
Uppsala universitet